

Proces motivacije zatvorenika unutar provođenja posebnog programa tretmana u zatvorskom sustavu

Morić, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:007922>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-12**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Proces motivacije zatvorenika unutar
provođenja posebnog programa tretmana u
zatvorskom sustavu**

Mateja Morić

Zagreb, listopad 2017.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Proces motivacije zatvorenika unutar
provođenja posebnog programa tretmana u
zatvorskom sustavu**

Mateja Morić

Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, listopad 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Proces motivacije zatvorenika unutar provođenja posebnog programa tretmana u zatvorskom sustavu* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Mateja Morić

Mjesto i datum: 10. rujna 2017.

Sažetak

Proces motivacije zatvorenika u posebnim programima tretmana u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske

Ime i prezime studentice: Mateja Morić

Ime i prezime mentorice: Anita Jandrić Nišević, izv. prof. dr. sc.

Program/modul: socijalna pedagogija/odrasli

Cilj rada je 1) dati uvid u važnost motivacije u zatvorskom sustavu, napose posebnim programima tretmana, njenoj širokoj primjeni odnosno koristi od iste, 2) predstaviti presjek saznanja vezano uz područje motivacije u posebnim programima te problematizirati važnost motivacije zatvorenika kao kriterija za uključivanje u posebne programe, 3) prikazati posebne programe tretmana zatvorskog sustava u Republici Hrvatskoj, primjenu motivacije u njima kao i mogućnosti njene primjene.

Svrha kazne zatvora, definirana Zakonom o izvršavanju kazne zatvora, jest rehabilitacija počinitelja kaznenih djela. Kako bi moglo doći do rehabilitacije, mora doći do promjene počinitelja odnosno modifikacije nekog aspekta njegovog djelovanja. Promjena će biti moguća samo ako za nju postoji motivacija.

Motivacija je složen psihološki proces koji osobu usmjerava prema određenom cilju. U zatvorskom sustavu ponajprije se odnosi na motivaciju na promjenu odnosno korisnikov stupanj želje postizanja određene promjene što pogotovo dolazi do izražaja tijekom njegova sudjelovanja u posebnom programu kojim se nastoji postići neka promjena. U posljednje vrijeme problematizira se i kao kriterij zatvorenikovog uključivanja u neki posebni program.

Radi se o jednom od nedovoljno istraženih fenomena, pogotovo u području penologije i kriminologije, a od ključne je važnosti za uspješnost i daljnji razvoj programa tretmana. Zatvorenikova motivacija najviše utječe na njihovu prijemčljivost na tretmansko djelovanje odnosno na mogućnost ostvarenja ishoda programa, a time posljedično i na njegovu svrsishodnost. Sve navedeno ukazuje na nužnost rada na motivaciji u takvim programima.

KLJUČNE RIJEČI: motivacija, posebni program tretmana, svrha kažnjavanja

Abstract

Student: Mateja Morić

Mentor: Anita Jandrić Nišević, PhD

Programme/modul: social pedagogy/adults

This paper's main objective is to to 1) provide an insight into the importance of motivation in the prison system, in particular on special treatment programs, its wide application or use of benefits, 2) to present a cross-section of knowledge related to the area of motivation in special programs and to consider the importance of motivating prisoners as criteria for inclusion in special programs and 3) to present special programs for prisons in the Republic of Croatia, the application of motivation in them as well as the possibility of its application.

The purpose of a prison sentence defined by the purpose of a prison sentence is the rehabilitation of offenders. The main precondition to rehabilitation is modification of some aspects of offenders behavior - that will be possible only if the individual is motivated for a change.

Motivation is a complex psychological process that directs one towards some goal. In the prison system primarily it primarily refers to the motivation to change or one's level of desire to achieve certain changes which is especially evident during his participation in a program, which seeks to achieve a change. The latest researches focus on motivation as a criteria for prisoner's inclusion in a special program.

This is one of the under-explored phenomena, especially in the field of penology and criminology and is essential for the success and further development of correctional programs. The prisoners' motivation most influences their susceptibility to treatment effects and the ability to achieve program outcomes and thus consequently on its usefulness. All this points to the necessity of work on motivation in such programs.

KEY WORDS: motivation, correctional programs, purpose of prison sentence

Sadržaj:

1.	Uvod	1
2.	Ciljevi i svrha rada.....	4
3.	Motivacija.....	6
	3.1. Teorije motivacije.....	9
	3.2. Motivacija u kontekstu intervencija	13
	3.3. Motivacija u zatvorskom sustavu	16
4.	Posebni programi	18
	4.1. Motivacija kao selekcijski kriterij	21
	4.2. Motivacija kao tretmanska potreba	23
	4.2.1. Uloga tretmanskog osoblja u motiviranju	25
5.	Posebni programi u hrvatskom zatvorskom sustavu	27
	5.1. PRIKIP	29
	5.2. TSV.....	32
	5.3. Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu	33
	5.4. PORTOs	35
	5.5. Osnovni program tretmana s alkoholom uzrokovanim poremećajima.....	37
	5.6. Zatvorenik kao roditelj	38
	5.7. NAS	39
6.	Zaključak	41
7.	Literatura	43

1. Uvod

Pretražujući i proučavajući literaturu vezanu uz područje, očigledno je kako je motivacija u području penologije i penološke rehabilitacije nedovoljno istraženi fenomen. Ako pogledamo širu sliku, to se možda može objasniti povijesnim tokovima razvoja penologije kao znanosti kao i nekim vjerovanjima vezanim uz zatvorski sustav i njegove korisnike.

Prva istraživanja unutar kaznionica provedena su u SAD-u u šezdesetim godinama prošlog stoljeća i to iz sociološke perspektive. Razvoj i proučavanje psiholoških aspekata razvilo se nešto kasnije i primarno se usredotočilo na pojedine karakteristike zatvorenika kao specifične skupine, poput njihovih emocija, agresije i slično. Motivacija kao psihološki koncept je međutim rijetko istraživana tema, izuzev nekih istraživanja koja su pokušala pratiti motivaciju zatvorenika tijekom izdržavanja kazne.

Postojeća istraživanja, kao i ona buduća, uvjetovana su kompleksnošću praćenja tog koncepta. Motivacija je proces i to prvenstveno unutarnji, pod utjecajem je raznih činitelja te je izrazito promjenjiva u vremenu. Međutim, obzirom na to da u zatvorskom sustavu ima izrazito velik rehabilitacijski potencijal, odnosno igra veliku ulogu u nečijoj potencijalnoj promjeni, čudi da nije zauzela ključnu poziciju, kako istraživačku tako i teorijsku u tom području.

U praktičnom smislu motivacija se u kazneno pravnom sustavu javlja gotovo svugdje, na svim razinama kazneno pravnog postupka (primjerice kvalifikacija zločina iz mržnje koju prepoznaje KZ (Narodne novine, 61/15) pri čemu je ta kvalifikaciju uvjetovana isključivo motivacijom počinitelja), preko odluke o sankciji i/ili kazni (preuzimanje odgovornosti, prihvaćanje krivnje, spremnost na promjenu – u konačnici motiviranost zatvorenika) te tijekom izvršenja te sankcije i/ili kazne. Potonje je vidljivo već tijekom procesa dijagnostike zatvorenika no predviđeno je da će se motivacija ispitivati i pratiti tijekom cijelog izvršenja kazne zatvora. U zatvorskom sustavu se ponajprije odnosi na motivaciju na promjenu odnosno korisnikov stupanj želje postizanja određene promjene.

Na službenoj stranici Ministarstva pravosuđa, pod čijom je ingerencijom hrvatski zatvorski sustav navodi se kako su „temeljne zadaće zatvorskog sustava zaštita društva od počinitelja kaznenih djela i postizanje svrhe izvršavanja kazne zatvora: organizacija života zatvorenika i motivacija zatvorenika da se osposobi za samostalni život na slobodi i u skladu s društvenim normama, istovremeno umanjujući štetne posljedice koje uvjetuje život u zatvoru“ (www.pravosudje.gov.hr). Odnosno, dalje navode kako “Posebni programi tretmana

podrazumijevaju grupni i individualni psihosocijalni tretman zatvorenika te predstavljaju osnovu za rehabilitaciju i resocijalizaciju zatvorenika. Djelujući izravno na dinamičke kriminogene čimbenike, ovi programi stvaraju pretpostavke za promjene u ponašanju, stavovima i vrijednostima te na taj način izravno utječu na ostvarivanje svrhe izvršavanja kazne zatvora“. Slično možemo pronaći i u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, o čemu će više govora biti nešto kasnije. To sve govori u prilog važnosti motivacije i u zatvorskom sustavu, no pitanje je na koji način se to provodi u praksi te koliko je zapravo navedeno *evidence – based* obzirom na nedostatak istraživanja u tom području.

Ovaj rad je fokusiran na motivaciju zatvorenika tijekom izvršenja kazne zatvora, no specifično prije i tijekom sudjelovanja u posebnim programima tretmana, intervenciji kojom se nastoji sustavno postići neka promjena. Između ostalog, motivacija se postavlja kao ključan selekcijski mehanizam za uključivanje (ili isključivanje da budemo točni) zatvorenika u neke posebne programe. Navedeno se posebno propituje u ovom radu.

Što se tiče vjerovanja vezano uz zatvorenike i zatvorski sustav, činjenica jest da zatvor nije idealna socijalna okolina za razvoj motivacije. Kao što Durkheim (Aronson i sur., 2005) ističe, on je prije „totalitaristička institucija“. Uostalom, zatvorenici su uglavnom nedobrovoljni korisnici tako da sintagma „motivirani zatvorenik“ zvuči pomalo kao oksimoron. Od zatvorenika se nekako automatski očekuje da je nemotiviran, odnosno ne očekuje se da je motiviran na rad na sebi. To isto može objašnjavati manjkavosti istraživanja motivacije u zatvoru.

Kako motivirati nemotivirane? Je li to uopće moguće? Je li to prihvatljivo i dopušteno s etičkog pogleda? Gdje je granica? Tko su ti stručnjaci koji će motivirati zatvorenika i kako? Kako su oni educirani? To su još neka pitanja koja se javljaju u radu s nedobrovoljnim korisnicima.

Kako je to sve povezano sa socijalnom pedagogijom? U hrvatskom visokoškolskom sustavu, ustanova koja osposobljava stručnjake za rad u penalnim institucijama jest Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, smjer socijalna pedagogija. Ako proučavamo strukturu kolegija, ishode učenja kolegija, možemo primijetiti kako se dobivaju neka osnovna znanja o procesu motivacije na psihološkim kolegijima kao i na kolegijima iz područja penološke rehabilitacije (www.erf.unizg.hr). Odnosno, socijalni pedagozi dobivaju neka osnovna znanja iz područja motivacije pa čak i motivacije u zatvorskom sustavu. Je li to dovoljno? Čini li ih to dovoljno osposobljenima za područje bavljanja time? I ako ne, tko je?

Socijalni pedagozi će najčešće (ili je barem tako to zamišljeno) biti stručnjaci u tretmanu koji će biti u direktnom kontaktu sa zatvorenikom, imajući time najviše šanse da ga motiviraju, iz čega proizlazi kako sustav pred njih postavlja veliki izazov i odgovornost za motiviranje istih. Stoga upravo mi kao budući stručnjaci, imamo odgovornost propitivati dosadašnja znanja i naučene metode motiviranja, konstantno ih unaprjeđivati i raditi na sebi te ponajviše problematizirati i u stručnom diskurzu pokrenuti raspravu o važnosti motivacije kao i njenom upravljanju unutar zatvorskog sustava kako bismo postigli njen najveći potencijal.

2. Ciljevi i svrha rada

Glavni ciljevi ovog rada su 1) dati uvid u važnost motivacije u zatvorskom sustavu, napose posebnim programima tretmana, njenoj širokoj primjeni odnosno koristi od iste, 2) predstaviti presjek saznanja vezano uz područje motivacije u posebnim programima te problematizirati važnost motivacije zatvorenika kao kriterija za uključivanje u posebne programe, 3) prikazati posebne programe tretmana zatvorskog sustava u Republici Hrvatskoj, primjenu motivacije u njima kao i mogućnosti njene primjene.

Svrha rada jest problematizirati mogućnosti i propuste (ne)korištenja motivacije u trenutno postojećem sustavu posebnih programa tretmana u hrvatskim penalnim ustanovama putem komparacije i analize tih programa s aspekta motivacije.

Ovaj rad prati sljedeću premisu.

Svrha kazne zatvora definirana Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (NN, 150/13) jest rehabilitacija počinitelja kaznenih djela to jest „uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo *osposobljavanje* na život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima“. Slično se navodi i u članku 41. Kaznenog zakona (NN, 61/15), gdje je svrha „izraziti društvenu osudu zbog počinjenog kaznenog djela, jačati povjerenje građana u pravni poredak utemeljen na vladavini prava, *utjecati na počinitelja* i sve druge da ne čine kaznena djela kroz jačanje svijesti o pogibeljnosti činjenja kaznenih djela i o pravednosti kažnjavanja te *omogućiti počinitelju ponovno uključivanje u društvo*“. Odnosno, rehabilitacija počinitelja (iako ne toliko direktno adresirana!).

Kako bi proces motivacije bio uspješan, mora doći do promjene počinitelja odnosno modifikacije nekog aspekta njegovog¹ djelovanja. Ta promjena bit će moguća samo ako za nju postoji motivacija.

Navedeno nam ukazuje da je motivacija ključna u zatvorskom sustavu generalno. Trebali bismo motivirati osobu (te je održati motiviranom) kako bismo uopće mogli govoriti o mogućnosti postizanja svrhe zatvora.

¹ U ovom radu većinski se koriste muške rodne oznake prvenstveno jer veći dio zatvorske populacije čine upravo muškarci no podjednako se odnose na pripadnike_ce svih spolova.

Stavimo sad to u kontekst posebnih programa tretmana. Obzirom na specifičnost posebnih programa i njihovu svrhu, a oni su redom strukturirane intervencije koje su, uz opće programe zatvora u koje su uključeni svi zatvorenici, nositelji mogućnosti promjene unutar zatvorskog sustava s time da su posebni programi specifično usmjereni prema potrebama specifičnih kategorija zatvorenika te su zasebna intervencija to jest predstavljaju najveći rehabilitacijski potencijal izdržavanja zatvorske kazne. Dakle, bitno je da su zatvorenici motivirani u posebnim programima kako bi u njima participirali, ostvarili ishode tretmana te time povećali vjerojatnost održanja promjene. Međutim, preskočen je jedan veoma bitan korak prije toga – zatvorenike se za početak treba uopće motivirati za uključivanje u posebne programe. Bez njihovog uključivanja ne možemo očekivati da uopće dođe do tog procesa.

S obzirom da nema dovoljno posebnih programa niti mogu primiti sve zatvorenike, oni na neki način moraju biti selektirani. Ta selekcija se najčešće vrši kroz kriterij motivacije, odnosno biraju se najmotiviraniji koji će posljedično imati najveću vjerojatnost završavanja programa, usvajanja ishoda tretmana te postizanja promjene što će također utjecati na učinkovitost samog programa. Međutim, istraživanja ukazuju na to da su upravo najnemotiviraniji zatvorenici oni kojima bi taj tretman najviše trebao, prvenstveno počinitelji „najtežih djela“ poput zatvorenika koji su počinili kaznena djela protiv života i tijela i spolnih sloboda (Mejovšek, 2002).

Navedeno predstavlja veliki izazov pred zatvorski sustav u cjelini – oni društveno najopasniji će, ukoliko je motivacija kriterij ulaska u neki program tretmana, vrlo vjerojatno zaobići jedinu mogućnost tretmana koja im se nudi. Koliko je to fer, održivo, korisno, etično, teško je za reći. Sve to čini motivaciju u zatvorskom sustavu pomalo kontroverznom temom. Neka promišljanja, ideje i zaključci slijede u ostatku rada uz preporuku svakom čitatelju da čita otvorenog uma i promišlja o navedenom u kontekstu hrvatske realnosti.

3. Motivacija

Povijesno, ljude je oduvijek zanimalo zašto se ponašamo na određeni način. Isto pogotovo vrijedi u kontekstu kriminaliteta, gdje je pitanje prošireno sa „Zašto netko čini kaznena djela?“. Beck (2013) navodi kako su već Sokrat i Aristotel promišljali jesu li ljudi racionalna bića i pokreće li ih razum. Od racionalizma do hedonizma, gdje je zaključeno kako nam razum pomaže da utvrdimo hoće li naše ponašanje dovesti do ugone ili neugode, štete ili koristi. Nakon toga je došlo do eksplozije teorija emocija gdje su u motivacijske teorije uvedeni pojmovi poput afekta, odnosno utjecaja temperamenta, raspoloženja i emocija generalno na naše ponašanje. Suvremene teorije nalaze se pred teškim zadatkom okupljanja svih tih elemenata, kao i mnogih drugih, pod zajednički nazivnik radi čega ujednačena i specifičnija definicija motivacije od gore navedenih ne postoji. No, i sama širina tih definicija govori nam o nedvojbeno velikom, štoviše i ključnom utjecaju motivacije na naše ponašanje.

Najšire rečeno, motivacija objašnjava zašto se netko ponaša na određeni način u određenom trenutku (Beck, 2003). Već u ovoj definiciji primjetni su neki elementi motivacije, to da je ona vezana uz ponašanje te da je promjenjiva u vremenu.

Dva pristupa nam pobliže pojašnjavaju odnos motivacije i ponašanja – ne samo da su povezani nego motivacija prethodi nekom ponašanju te ga uvjetuje. Regulatorni pristup proizlazi iz biološke tradicije, od Darwina do razvoja medicine te se bavi pitanjima prilagodbe organizma na okolinu, nagonima, tjelesnim reakcijama i slično. Jednostavno rečeno, javlja se neka unutrašnja potreba nakon čega slijedi nagon koji osobu tjera na aktivnost s ciljem njenog zadovoljenja. Drugi, svrhoviti pristup odnos orijentiran je na kognitivne elemente procesa, to jest naglašava kako je ponašanje usmjereno prema cilju. Ovdje se govori o želji, težnji za nečime.

Oba pristupa međusobno su isprepletena te primjerice, regulacijski pristup objašnjava zašto jedemo (gladni smo u tom trenu) ali svrhoviti pristup fokusirat će se da objasni zašto smo izabrali čokoladu da nam utaži glad, a ne sendvič ili salatu. To je važno imati na umu jer će se ovaj rad pretežno orijentirati na svrhoviti pristup motivacije obzirom da nas više zanima kognitivni od fiziološkog utjecaja (premda bi u zatvorskoj okolini radi deprivacija bilo zanimljivo poći i od regulacijskog pristupa!) no ne smije se zaboraviti utjecaj koji fiziologija ima na naše ponašanje.

Kada govorimo o ponašanju ne smijemo zaboraviti na neke druge ključne elemente i teorije. Svako ponašanje je naučeno – i ono poželjno i ono nepoželjno, što nas upućuje na potrebu za razumijevanjem kako učimo kako bismo mogli razumjeti neko ponašanje. Obzirom da je motivacija također bitan dio ponašanja, teorije učenja povezane su i sa samom motivacijom. To su ponajprije Pavlovljeva teorija klasičnog uvjetovanja, Skinnerova teorija operantnog uvjetovanja, Bandurina teorija socijalnog učenja te kognitivna teorija Edwarda Tolmana (Mejovšek, 2002). Odnosno, motivacija za neko ponašanje uvelike će biti uvjetovana prethodnim iskustvima učenja i pozitivnim ili negativnim ishodima istoga.

Nadalje, Bertolino (1999, prema Žižak, 2010) navodi još neke karakteristike motivacije. Ona je specifična, promjenjiva, interpersonalna te može biti unutarnja ili vanjska.

Kada kažemo da je motivacija **specifična**, osoba je motivirana za neku specifičnu stvar. U kontekstu tretmana primjerice može biti motivirana samo na jedan njegov dio (u Treningu socijalnih vještina motivirana je za područje razvijanja vještine prepoznavanja i iskazivanja emocija). Praktično je to veoma iskoristivo jer ako voditelj primijeti pojačani interes korisnika programa u nekom dijelu, može pohvaliti osobu, predložiti joj da interesnu temu istraži sam i predstavi je ostalima, pokrenuti razgovor o njenu interesu s ciljem da sama osoba kroz prikaz svog subjektivnog doživljaja zainteresira i ostale sudionike programa. Voditelj također može ispitati koji su to elementi te teme koje osobu zanimaju kako bi i pri ostalim područjima mogao prilagoditi način predstavljanja te teme i slično (Žižak, 2010).

Motivacija je i **promjenjiva**, to jest ona neće u svim dijelovima tretmana biti jednaka, posve zasigurno ako i postoji neće biti konstantna. To praktično znači da ako je osoba motivirana na početku (na uključivanje, na sudjelovanje, na teme obrađene u programu), tretmansko osoblje mora raditi na motivaciji zatvorenika, sudionika posebnih programa kroz cijeli proces posebnog programa odnosno, navedeno je nužno tijekom cijele intervencije.

Također, postoji mnogo različitih istraživanja i teorija vezanih iz faze i stupnjeve motivacije, koja u konačnici slijedi neki proces tijekom motiviranja no više riječi o tome bit će kod motivacijskog intervjuiranja.

Nadalje, ona je **interpersonalna**, odnosno ovisi od osobe do osobe, pod utjecajem je raznih čimbenika no uvijek međuljudskim odnosom te je kognitivno zasnovana. Pogotovo u grupi u kojoj se intenzivno radi na sebi uz vodstvo stručnjaka, cijelo vrijeme u interakciji s drugima, kao u posebnom programu.

O motivaciji kao **unutarnjoj ili vanjskoj** bit će još govora kroz rad pogotovo jer su se neka istraživanja bavila pitanjem kako su one međusobno povezane.

Za daljnje razumijevanje problematike, slijede specifični pogledi na motivaciju, prvo iz konteksta intervencija potom u kaznenopravnom točnije zatvorskom sustavu.

3.1. Teorije motivacije

Teorija cilja

Prema navedenoj teoriji, motivacija za većinu akcija može se tumačiti u okviru racionalnog, cilju usmjerenog ponašanja (Locke, 1996; prema McMurrana, 2002). Predanost cilju je pod utjecajem internaliziranih i eksternaliziranih faktora. Također, pod utjecajem je i dosežnosti cilja, koja je dijelom pod utjecajem same okoline, a dijelom pod utjecajem pojedinačnih sposobnosti kao što su sposobnost planiranja, samoregulacije, rješavanje problema i uvjerenje o samoefikasnosti (Klinger, 1981; prema McMurrana, 2002). Motivacija na promjenu prijestupničkog ponašanja i motivacija da se nastavi s istim ponašanjem su predstavljene kao pozicije koje predstavljaju racionalne izbore ciljeva, temeljene na karakteristikama pojedinca i okolnosti (McMurrana, 2002).

Namjerava li se prijestupnik promijeniti ili ne, problem je koji se javlja kod praktičara budući da se postavlja pitanje kako ocijeniti je li motivacija 'iskrena' ili ne. Iskazane namjere su najlakše dostupan pokazatelj motivacije pa je onda najočiti način otkrivanja koji je cilj prijestupnika da ga se otvoreno pita. Ipak, profesionalci su učeni da budu skeptični o tome što će prijestupnik kazati. Izražavanje želje za ulazak u tretman može biti odraz nastojanja da se izbjegne određena vrsta sankcije, a ne iskrene želje za motivacijom. U okviru teorije cilja radi se o racionalnoj perspektivi s obzirom na poželjan ishod za prijestupnika i tada izražena namjera za promjenu mora biti ocijenjena s oprezom. Ipak, takav je skepticizam često jako subjektivan budući da se iskreno priznavanje ocjenjuje s oprezom. Trebalo bi se i istražiti zašto prijestupnik negira bilo kakvu potrebu ili želju za promjenom! (McMurrana, 2002)

Često korišten indikator motivacije na promjenu je i prethodna angažiranost u tretmanu i uspješna reakcija na tretman (Berry, 1999; prema McMurrana, 2002). Ako je prijestupnik prihvatio tretman u prošlosti i pokazao napredak, navedeno se gleda kao pokazatelj motivacije na promjenu, dok se recidivizam gleda kao trenutni propust u generalno pohvalnom naporu. Suprotno tome, ako je prijestupnik odbio ono što tretman nudi ili nije postigao napredak, onda se navedeno gleda kao nedostatak motivacije na promjenu, a Miller (1985; prema McMurrana, 2002) naglašava da profesionalci nisu skloni gledati navedeno kao vlastiti propust, već kao nemotiviranost klijenta.

Prijestupnik može ne iskazati nikakvu motivaciju na promjenu i automatski će biti označen kao nemotiviran te će posljedično tretman biti uskraćen. Potonje vuče etičko pitanje, ali i

pitanje mogućnosti ostvarenja svrhe kazne s obzirom da je ona definirana kao *"...osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima"* (ZIKZ, NN, 2013). To u biti označava resocijalizaciju, reintegraciju kao jednu od svrha kazne koja se dovodi u pitanje ukoliko prijestupnike ne omogućimo, odnosno uskratimo mu mogućnost učenja istog. Navedena odluka može imati dugotrajne posljedice, budući da se može uzimati u obzir u budućim procjenama, a isto tako, rezultirati time da do budućih procjena ni ne dođe. Navedena procjena može biti propust samog profesionalca koji ne uspijeva razumjeti ciljeve prijestupnika i zato se u obzir trebaju uzeti alternativne interpretacije korisnikovih izjava (Karoly, 1993; prema McMurrana, 2002).

Npr. izjava "Nisam učinio" može se interpretirati kao "Previše se sramim priznati" ili "Ne mogu se suočiti sa onim što će se dogoditi ako priznam". Osoba koja se nije uključila u tretman možda nije bila u mogućnosti prebroditi prepreke ili organizirati vlastiti život kako bi prisustvovala seansama. Postoji proturječnost u očekivanju da ljudi s problemima prihvate pomoć i očekivanju da budu sposobni prevladati probleme kao preduvjet ulaska u tretman. Npr. u tretmanu alkoholizma, osobi je ponuđena terapija, ali kao preduvjet ulaska u tretman osoba mora apstinirati. Ukoliko nije uspjela ispoštovati pravilo, ponuda tretmana se povlači, a osoba je smatrana nemotiviranom za promjenu! (McMurrana, 2002)

Priestupnici su uglavnom racionalni ljudi i ponekad će se opirati priznanju priestupništva i odbijati priznati potrebu za promjenu, bilo zbog npr. osjećaja srama, nemogućnosti uviđanja načina da se vodi drugačiji životni stil ili zbog same terapije, ako je npr. smatraju odbojnom, zbunjujućom i nerazumljivom. Motivacija na promjenu može se promatrati na sličan način. Priestupnici se žele promijeniti zato što osjećaju krivnju ili sram ili zato što su stekli ili prepoznali dobre razloge za vođenje drugačijeg životnog stila. Mogu se uključiti jer se slažu s ciljevima terapije, razumiju tretmanski proces i zato što je to prikladno. Motivacija na promjenu i manjak iste racionalni odgovor na okolnosti; ona nije nešto s čime se pojedinac rađa i što je fiksno (McMurrana, 2002).

Što se tiče odgovora na pitanje 'Koja je vrsta motivacije prikladna za ulazak u tretman', čini se da je idealno da osoba bude internalizirano motivirana na promjenu, da je snažno odlučila postići promjenu i da ima vjeru u vlastitu sposobnost promjene. Ipak, navedeno se smatra "idealnim", što zapravo vodi drugom pitanju postavljenom na početku diplomskog rada: "Koliko je motivacije 'adekvatno' za ulazak u tretman"? (McMurrana, 2002)

Teorija samoodređenja

Teoriju samoodređenja razvili su Deci i Ryan (1985) da bi rastumačili kontinuum samoregulacije motivacije, koji se kreće od amotivacije preko različitih stupnjeva ekstrinzične motivacije te na kraju dovodi do intrinzične motivacije.

Nedostatak motivacije (amotivacija) odnosi se na jasan nedostatak motivacije za uključivanje u novo ponašanje. Ekstrinzična motivacija predstavlja promjenu ponašanja kao odgovor na okolinske čimbenike. Autonomna (intrinzična) motivacija govori da se promjena može dogoditi kao odgovor na pojedinčeve samoodređene razloge i želje (Miller i Rollnick,2002).

Osnovna pretpostavka je da ljudi preferiraju kontrolu u motivaciji, što je posebno izraženo kod intrinzične motivacije (Deci i Ryan,1985). Deci i Ryan (2000) naglašavaju da ljudska bića većinom u funkciji socijalnih uvjeta u kojima se razvijaju i funkcioniranju mogu biti proaktivna (uključena) te pasivna (otuđena). Nadalje, intrinzičnu motivaciju smatraju naslijeđenom tendencijom traženja novosti i izazova kako bi se proširili vlastiti kapaciteti istraživanja i učenja. Uz navedeno, u odnos su postavljene tri osnovne psihološke potrebe sa teorijom samoodređenja (potreba za kompetencijom, autonomijom i društvenom povezanosti) koje kad su zadovoljene dovode do samomotivacije, a kada su zanemarene dovode do smanjena motivacije.

Unutar teorije samoodređenja postoje dvije podteorije: teorija kognitivne evaluacije (Cognitive Evaluation Theory – CET) i teorija organizmičke integracije (Organismic Integration Theory - OIT). Teorija kognitivne evaluacije nastoji odrediti čimbenike koji objašnjavaju varijabilitet u intrinzičnoj motivaciji (Deci i Ryan, 1985). Naglašava kako osjećaj kompetencije neće povećati intrinzičnu motivaciju ukoliko nije popraćen osjećajima autonomije. Napominje se da će intrinzičnu motivaciju pojedinac postići samo za aktivnosti prema kojima ima intrinzičan interes (koje pružaju prizvuk novosti, izazova ili estetsku vrijednost) (Ryan i Deci, 2000).

* * *

Navedene teorije izabrane su radi svoje primjenjivosti u kontekstu ove teme. Kod teorije cilja to je pitanje “iskrenosti motivacije” osobe da se promijeni, odnosno, ako se prisjetimo prije spominjanih koncepata – spremnosti na promjenu, a pri teoriji samoodređenja radi mogućnosti razvijanja intrinzične motivacije preko one ekstrinzične, što je u zatvoru više vjerojatno nego očekivati ili raditi na razvijanju prvenstveno intrinzične. To jest, kao što je već istaknuto na nekoliko mjesta, zatvorska okolina je napravljena na način da podupire motivaciju na uključivanje (konkretnije nečije završavanje posebnog programa) putem vanjskih mjera, poput uzimanja u obzir prilikom bodovanja ponašanja ili rasprave za nečiju mogućnost uvjetnog otpusta. Međutim, valja imati na umu kako postoji još mnogo teorija motivacije, kao i motivacijskih teoretičara koji se cijeli život bave isključivo područjem motivacije te su postigli mnoga dostignuća u tom području.

3.2. Motivacija u kontekstu intervencija

Intervencije su, kako navodi Žižak (2010), u socijalno pedagoškom smislu definirane kao „bilo koja mjera ili aktivnost društva poduzeta na kontinuumu djelovanja od prepoznavanja do mijenjanja jednog ili više činitelja rizika za pojam poremećaja u ponašanju“ (odnosno problema u ponašanju, izraz koji je službeno usvojen).

Spomenuti kontinuum možemo pratiti od prevencije, prepoznavanja rizika, procjene (programiranja i planiranja), ranih tretmana, tretmana i posttretmanskih intervencija (Bouillet, 2010).

U užem smislu, intervencije se konkretno odnose na postupke stručnjaka, a tri su im ključna elementa: 1) **aktivnost**, odnosno odgovor na pitanje „Što?“ (što se radi u intervenciji), 2) **stručnost** (Tko provodi intervenciju?), 3) **svrhovitost** (Zašto pravimo neku intervenciju?) (Žižak, 2010). Pitanje koje možemo povući iz toga je, ukoliko intervencije nisu svrhovite, zašto ih provoditi? A upravo pitanje svrhovitosti je ono koje se javlja kada ne znamo kako motivirati.

Govoreći o motivaciji u intervencijama, nekoliko je sličnih termina koji se koriste. Kako Ratkajec – Gašević (2013) primjećuje, kada govorimo o motivaciji za promjenu nejasno je što točno znači da je osoba motivirana. Je li to njena namjera da se uključi u tretman (motivacija za prikupljanje informacija o vrstama tretmana), samo uključivanje u tretman (prisutnost i participacija), namjera za činjenjem promjena bez da se uključi u tretman ili sve navedeno? Često korišten termin motivacije za tretman podjednako je neodređen time. Drugi autori pak motivaciju na promjenu definiraju kroz prizmu želje, i to one za postizanjem određene promjene.

U sličnoj kategoriji je i koncept spremnosti. Netko je spreman kada se ponaša „pripravno, bez oklijevanja“ (www.hjp.znanje.hr), a u intervencijskom kontekstu razlikujemo dva aspekta spremnosti, spremnost na promjenu i spremnost na tretman. Tu je terminologija konkretnija te se tako spremnost na promjenu definira kao „kombinacija percipirane važnosti problema i uvjerenosti osobe da se može promijeniti“. S druge strane, spremnost na tretman je „stadij u kojem je osoba motivirana za promjenu, u mogućnosti je sudjelovati u tretmanu, ima kapacitet za uključivanjem, percipira da može odgovoriti na potrebe tretmana te smatra da je za nju to svrhovito i značajno,“ (Ratkajec Gašević 2013., prema Ward i sur. 2004). No opet, u praksi, a nerijetko i u teoriji, ta se dva termina koriste kao sinonimi.

Važno je za napomenuti kako je koncept spremnosti gotovo identičan još jednom, u intervencijama popularnom konceptu - prijemčljivosti. Prijemčljivost je termin koji se koristi za opisivanje čimbenika vezanih uz korisnika intervencija, a koji imaju utjecaj na pozitivni tretmanski ishod. Neovisno o terminologiji, istraživanja su pokazala kako je prijemčljivost, odnosno spremnost na promjenu i na tretman, prediktor učinkovitog tretmana (Joe i sur, 1998., prema Ratkajec – Gašević, 2013). Tako i De Leon i suradnici (2009) ističu kako raste broj suvremenih istraživanja koja prepoznaju važnost motivacije i spremnosti.

S druge strane, istraživanje Terry i Michella (2001) proučavalo je utjecaj motiviranosti na tretman na smanjenje kognitivnih distorzija (što je bio jedan od ključnih ciljeva tog programa) kod seksualnih prijestupnika. Rezultati nisu ukazivali na značajnu razliku u uspješnosti između onih više i onih manje motiviranih.

Govoreći o prijemčljivosti, Trotter (2006) navodi kako unatoč postojanju tanke i promjenjive linije između dobrovoljnih i nedobrovoljnih korisnika, osobe u zatvoru čine ovu drugu skupinu što ih odmah u početku čini manje prijemčljivima na tretman. Isto navodi na preispitivanje djelovanja uspješnosti tretmana s obzirom na motiviranost uključenih, odnosno jasno nam daje do znanja da će zatvorska populacija biti tradicionalno “teža” za motivirati. Odnosno, kako to Žižak (2010) navodi, intervencija se nikad ne događa u zrakopraznom prostoru, odnosno valja imati na umu specifičnosti zatvorskoga sustava.

S druge strane, pogled da je potrebna internalizirana motivacija na promjenu da bi se postigla promjena ignorira činjenicu da većina ljudi ulazi u tretman zbog vanjskog pritiska, kao što je pritisak obitelji, prijatelja, poslodavaca (Polcin i Weisner; prema McMurrana, 2002). Uključivanje u obvezni tretman može biti važan eksternalizirani faktor budući da, jednom kada je osoba u tretmanu, internalizirana motivacija može biti povećana kao dio tretmanskog programa (McMurrana, 2002), ali i eksternalizirana motivacija može, pogotovo dobrim terapijskim radom, prijeći u internaliziranu.

Bitno je za napomenuti kako je većina spomenutih istraživanja provedena nad muškarcima, što otvara pitanje vrijede li rezultati za žensku populaciju zatvorenica. Novija istraživanja ukazuju na specifičnost kriminogenih potreba kod žena u odnosu na muškarce, stoga bi i u ovom području bilo zanimljivo pratiti rodne razlike. Nažalost, žene su u kriminologiji pa tako i istraživanjima zatvorske populacije općenito, redovito zanemarivane (Šućur i Žakman Ban, 2005).

To ima velike implikacije pogotovo u tretmanskome radu u zatvoru gdje terapeut može svojim postupcima utjecati na povećanje eksternalne motivacije (čime možda dođe i do povećanja internalne!). Primjerice, može raditi na osnaživanju odnosa zatvorenika s obitelji čime indirektno može utjecati na motivaciju ili koristiti neke mogućnosti unutar zatvorskog sustava. Primjerice, isticanje pozitivnih strana završavanja nekog programa poput većih izgleda za uvjetni otpust ukoliko je neki program završen i slično.

3.3. Motivacija u zatvorskom sustavu

Kazneno pravni sustav, a i zatvorski specifično, ima određene uloge i za društvo i za pojedinca koji se nalazi u takvom sustavu. Jedna od uloga je zaštita koju osigurava društvu kroz identificiranje i bavljenje pojedincima kriminalnog ponašanja. Drugu ulogu vidimo u pomoći prijestupnicima kako bi promijenili svoje nefunkcionalno ponašanje koje bi ujedno i doprinijelo smanjenju rizika od ponovnog prijestupa (Miller i Rollnick, 2002).

Prema Milleru i Rollnicku (2002) motivacija prijestupnika se gleda kao ključna komponenta koju većina djelatnika smatra važnom za promjenu ponašanja. Također, motivaciju definira kao spremnost za promjenu kriminalnog ponašanja u širem smislu te kao spremnost za uključivanje i sudjelovanje u programima tretmana u užem smislu.

Motivaciju se može promatrati i u kontekstu kulture kaznenog prava. Tu se radi o gledištu koje društvo ima prema počiniteljima kao na „manje vrijedna“ ljudska bića koja ne zaslužuju poštovanje i dostojanstvo. Neprijateljska kultura koja je spomenuta može dovesti do situacije „oni protiv nas“ te predstavlja antitezu suradnji kod motivacijskog intervjuiranja i same motivacije (Miller i Rollnick, 2002).

Potrebno je uzeti u obzir i izazove koji se mogu javiti kod onih koji pomažu prijestupnicima u promjeni ponašanja. Jedan od izazova odnosi se na to kada je prijestupnicima naložen tretman (Miller i Rollnick, 2002). Tu se postavlja pitanje motivacije, kako ih motivirati da vide smisao u tretmanu koji se provodi da bi ostvarili promjenu.

Nadalje, Miller i Rollnick (2002) navode drugi izazov koji kaže da postoji široko prihvaćena predodžba o klijentu kao zarobljenom. To se odnosi na to da su počinitelji zatvoreni te suradnja s njima nije potrebna odnosno obzirom da je ona nametnuta, teško je postići terapijski odnos koji se bazira na brizi i nadzoru jer je aspekt nadzora onaj koji je u prvom planu.

Treće, navode se „planovi promjene“ koji često diktiraju ciljeve postavljene u tretmanu, odnosno od vanjske strane, najčešće terapeuta postavljeni ciljevi i svrha same kazne ali i nekog posebnog programa u čije odlučivanje počinitelj najčešće nije uključen (sjetimo se ranije spomenute participacije korisnika!). Takva postupanja mogu dovesti do smanjenja slobode izbora i odgovornosti jer zahtijevaju da budu slijepo izvršeni od strane prijestupnika.

Sljedeći izazov odnosi se na "popravljanje" počinitelja, točnije na to da mu se kaže što bi trebao činiti u svom okruženju. Time se smatra da se dovodi do udaljavanja od suradnje i razmišljanja o promijeni.

Navedeno prikazuje neke izazove motiviranja unutar zatvorskog sustava koje proizlaze radi specifičnosti situacije, odnosno rigidnosti zatvorskog sustava koji pred svoje korisnike stavlja određene zahtjeve no isto tako ukazuje kako bi motiviranje zatvorenika, obzirom da može biti jaki alat promjene, trebalo (p)ostati prioritet u zatvorskom sustavu.

4. Posebni programi

Posebni programi tretmana² su intervencija te se na kontinuumu intervencija nalaze u području tretmana. Oni se najčešće provode u trajanju od nekoliko tjedana ili mjeseci. Žižak (2010) navodi kako su najčešće kratkotrajni (do trideset tjedana). U zatvorskom sustavu oni pretežno ovise o samom tipu institucije – u kaznionici u kojoj se nalaze zatvorenici s dugotrajnim kaznama zatvora je veća vjerojatnost izvođenja dugotrajnijih programa.

Nadalje, posebni programi su institucionalne i korekcijske intervencije, pod ingerencijom sustava pravosuđa, izvode se grupno te su različite razine strukturiranosti ovisno od programa.

Vezano uz zatvorski sustav, razlikujemo tri vrste intervencija: opći program, posebne programe tretmana te male rehabilitacijske programe. Opći programi su programi za sve zatvorenike, a obuhvaćaju područje rada, aktivnosti slobodnoga vremena i obrazovanja (Novak, 2017). Mali rehabilitacijski programi su specifični i kao što im i ime kaže, manji programi poput sprečavanja suicida ili kulturno umjetničkih programa koji u zatvorski sustav često ulaze preko civilnih organizacija.

U novije vrijeme sve je veći porast programa koji su usmjereni na tretman prijestupnika. Programi su usmjereni na različite probleme u ponašanju (seksualne devijacije, zlouporaba droga, antisocijalna uvjerenja i stavovi itd.). Dizajn, implementacija i evaluacija tih programa je multidisciplinarna što je nužan preduvjet s obzirom na njihovu kompleksnost (McMurran, 2002).

Međutim, to nije oduvijek bilo tako. Iako izučavamo zašto se ljudi ponašaju na određeni način još od davnih vremena, a ni ideja o promjeni ponašanja nije nam strana (prisjetimo se zatvorskih sustava koji su se bazirali na održavanju tišine, na prisilnom radu i slično, a s ciljem “rehabilitacije” počinitelja), intervencije poput rehabilitacijskih programa relativno su nove.

Povijest tretmana zapravo je povijest kriminologije kao znanosti. Promjena fokusa jedne prema drugoj kriminološkoj školi (klasična, pozitivistička, sociološka itd.) označavala je ne samo filozofski zaokret s determinizma indeterminizmu i obratno već i promjenu diskurza kažnjavanja posljedično fokusa prema tretmanu.

² Iako postoji razlikovanje pojmova tretman i program u ovom će se radu oni koristiti kao sinonimi i naizmjenice.

Takozvano rehabilitacijsko klatno micalo se od rehabilitacije do retribucije kroz cijelu povijest no 1974. godine objavom Martinonovog izvješća pod nazivom “What works?” došlo je do kulminacije koja je označila prekretnicu modernog doba (Mejovšek, 2002). U tom izvješću on je prikazao rezultate koji su upućivali na tretmanske programe kao nekorisne te kao trošenje novaca, vremena i energije, pritom naglašavajući važnost vraćanja zaokreta na retributivne modele. To je u konačnici pokrenulo mnogo daljnjih istraživanja učinkovitosti programa i njihove evaluacije i time sagradio temelj današnjih suvremenih napora.

U suvremeno doba, za sada najbolje rezultate uspješnosti prikazuju kognitivno-bihevioralni programi i to kada su usmjereni prema visokorizičnim prijestupnicima (Lipsey, 1992; prema McMurrin, 2002). Andrews i Bonta (2011) dodaju još i usmjerenost programa na kriminogene potrebe te njegovu prilagođenost stilovima učenja i potrebama kao elementima uspješnosti. Kao što je i već ranije spomenuto u ovom radu, uspješnost intervencije također je povezana i sa ishodima učenja.

Nije nevažno spomenuti ni kako bi svaki program tretmana trebao biti teorijski zasnovan i *evidence based* te bi kao takav trebao biti provoden. To jest, učinkovit program trebao bi biti kvalitetno napisan, ali je nužno voditi računa i o njegovu integritetu – odnosno da bude provoden kao što je zamišljeno. To su dvije razine samog programa na koje je potrebno paziti. To nas navodi i na važnost evaluacije programa, njegova rasta i promjene u skladu s potrebama grupe kao i fleksibilnosti koja bi trebala proizaći iz navedenog.

Neki autori (poput Snow 1991. prema Mejovšek 2001) naglašavaju kako ne odgovora svaki tretman svakoj osobi želeći istaknuti važnost individualizacije. Navedeno valja imati na umu tijekom cijelog procesa izdržavanja zatvorske kazne, a pogotovo prilikom motiviranja nekoga na uključivanje u neki program. McCorkle i sur. (1995, prema Mejovšek 2001) pak navode kako dolazi do manje učestalosti napada na zatvorenike i osoblje u institucijama u koji se provode tretmanski programi, odnosno u kojima je više zatvorenika bilo uključeno u takve programe te objašnjavaju to interesom zatvorenika za te programe. Osim toga, navode i kako važan činitelj igra želja za daljnjim sudjelovanjem u programu, što im je onemogućeno ukoliko se nasilno ponašaju ili čine neke druge prijestupe. To govori i o sigurnosnoj dimenziji uključivanja zatvorenika u posebne programe, a u zatvorskom svijetu koji sve ogleda kroz prizmu sigurnosti, navedeno predstavlja dobru racionalu za zagovaranje posebnih programa.

Neovisno o tome što rezultati meta-analitičkih studija pokazuju učinkovitost određenih programa, zbog nedostatka kapaciteta ne mogu svi prijestupnici biti uključeni u tretman

(McMurrin, 2002). Osim toga, u studiji Dugotrajni zatvori i ljudska prava (Drenkhahn, 2009) ističe se kako su zatvorenici s dugotrajnim kaznama zatvora više stigmatizirani od ostalih zatvorenika te je upravo jedna od posljedica navedenog njihovo neuključivanje u rehabilitacijske programe ili uključivanje tek pri kraju izdržavanja zatvorske kazne. Potonje se objašnjava njihovom opasnošću kao i dužinom trajanja zatvaranja radi čega se njihova rehabilitacija smatra uzaludnom.

Problematika nedostatka kapaciteta nije nepoznata i nova, štoviše upitno je hoće li se i kada situacija promijeniti stoga je nužno postojeće kapacitete prilagoditi ili modificirati kako bismo obuhvatili i omogućili adekvatan pristup što većem broju zatvorenika. S obzirom na sve veće zahtjeve koji se postavljaju pred zatvorski sustav, sve veći odnosno brojniji niz problematičnih ponašanja na koje je potrebno tretmanski utjecati kako bi možda došlo do promjene, surova je realnost postaviti određene kriterije za uključivanje u posebne programe tretmana.

4.1. Motivacija kao kriterij selekcije

Može se kazati da su oni koji su se promijenili bili iskreno motivirani na promjenu prije početka samog tretmana. To je zapravo i glavna pretpostavka uzimanja motivacije kao kriterija selekcije: osoba sama želi promjenu pa će se potruditi da do nje i dođe.

Dakako, uzimanjem motivacije kao kriterija ulaska ne zanemaruje se (ili se barem ne bi trebalo zanemariti) kako je nužno tu motivaciju dalje održavati jer ona nije jednaka u svim točkama tretmana, štoviše pokazalo se kako ona negdje tijekom sredine tretmana opada što praktično ukazuje na potrebu rada na motivaciji u tom dijelu (Mejovšek, 2002).

Ukoliko će motivacija na promjenu biti uzeta kao kriterij selekcije, važno je da bude povezana s ishodima tretmana. (McMurrin, 2002). Žižak (2010) navodi kako ishodi odnosno ciljevi moraju biti dobro definirani i postavljeni. Samo tako mogu održati početnu motivaciju tijekom i nakon tretmana. Ukoliko su oni pogrešno postavljeni (nerealistični su, prejednostavni, preteški) to će pred osobu staviti nove, dodatne i teže zahtjeve pa će i neovisno o prvotnom stupnju motivacije prijestupnika (vrlo visoka, visoka, srednja) ona opadati.

Tako se primjerice navodi kako u Škotskoj mora postojati prikladna motivacija na promjenu kako bi se uključilo u program, iako se priznaje da se moraju poduzeti mjere kako bi se povećala motivacija onih koji su ambivalentni (Scottish Prison Service, 1998; prema McMurrin, 2002). U Engleskoj i Walesu trebala bi postojati *adekvatna* motivacija na promjenu kako bi se mogli uključiti u tretman (Home Office, 1996, prema McMurrin, 2002). Na motivacija na promjenu gleda se kao i kriterij selekcije i kao tretmansku potrebu: potrebna je da bi se uopće ušlo u tretman, ali se tijekom tretmana nastoji povećati. Budući da je na osobama koje pišu ili provode programa da odluče što bi prikladna i adekvatna motivacija na promjenu mogla biti (što sa sobom vuče i određena pitanja etičnosti), McMurrin (2002) postavlja pitanje: koja je vrsta motivacije 'prikladna' za ulazak u tretman i koliko se motivacije smatra adekvatnom da bi se ušlo u tretman? Na to pitanje ne postoji jednoznačan odgovor.

Jedan od izazova ove perspektive jest razviti precizne metode predviđanja ishoda tretmana. Motivacija na promjenu je jedan od aspekata mogućnosti tretmana i put je prema daljnjim ispitivanjima u pogledu njenog odnosa s ishodima tretmana. Valjalo bi se izraditi valjane i pouzdane instrumente kako bi se čimbenici koji potiču promjenu mogli povezati s ishodima. Procjena mogućnosti tretmana, neovisno je li povezana s motivacijom na promjenu ili drugim

aspektima, je od ključne važnosti budući da se na temelju toga određuje gdje će se osoba smjestiti i na koliko dugo (McMurrana, 2002). Ipak, u praksi se uviđa da postoji mali konsenzus među profesionalcima u pogledu kako će se mogućnost tretmana ocijeniti i procijeniti (Rogers i Webster, 1989; prema McMurrana, 2002).

Neovisno o tome radi li se o obveznom ili dobrovoljnom tretmanu, najpouzdaniji način da se utječe na osobu da promjeni ponašanje je kroz osnažujući i empatični pristup. Prema Milleru, najuspješniji su terapeuti koji koriste empatijski savjetodavni stil i koji imaju očekivanje da će klijent uspjeti (Miller, 1998; prema McMurrana, 2002). Motivacijsko intervjuiranje (MI) razrađuje navedeni stil ohrabrujući klijenta da donese odluku o promjeni ponašanja (Rollnick i Miller, 1995; prema McMurrana, 2002). Prema navedenom pristupu, većina ljudi s problemima u ponašanju imaju ambivalentan odnos prema svom ponašanju: žele se promijeniti i žele se ponašati na isti način. Npr. osoba nasilnog ponašanja ne želi se više ponašati na navedeni način zbog negativnih posljedica, ali isto tako smatra je da je nasilno ponašanje način kojim će ljudima pokazati da ju se ne može iskorištavati pa se zbog toga ne želi promijeniti. Motivacijsko intervjuiranje bavi se ambivalencijom, potičući osobu prema pozitivnom ishodu (Miller, 1996; prema McMurrana, 2002). To je samo jedna od metoda koja se smatra uspješnom pri razvijanju i jačanju motivacije.

Osnovni principi MI su 1) izražavanje empatije, 2) razvijanje diskrepance između sadašnjeg ponašanja i ciljeva koje korisnik želi ostvariti, 3) izbjegavanje konfrontacije od strane terapeuta, 4) rad s otporom korisnika i 5) podržavanje učinkovitosti (Barić i Jandrić Nišević, 2015). Navedeno se navodi jer neki hrvatski posebni programi imaju integrirane elemente motivacijskog intervjua ili koriste MI u nekom svom dijelu.

4.2. Motivacija kao tretmanska potreba

Stav da bi korisnik trebao biti snažno motiviran na promjenu kako bi se dogodila promjena doveden je u pitanje od strane studija koje su pokazale da i obvezni tretman može funkcionirati. Farabee i sur. (1998; prema McMurrana, 2002): su pregledom 11 studija, dokazali da osobe uključene u tretman od strane kaznenog pravosuđa pokazuju jednak (možda čak i bolji) rezultat od onih koje su se dobrovoljno uključile. Chick (1998; prema McMurrana, 2002): prijestupnici poslani od strane kaznenog pravosuđa pokazali su bolje rezultate u tretmanima alkoholizma, nego oni koji su se dobrovoljno uključili. Obvezni klijenti su u većoj vjerojatnosti da će završiti tretman, a završetak tretmana se gleda kao pozitivan ishod.

Ukoliko će motivacija biti uzeta kao potreba tretmana, onda moraju biti jasni čimbenici koji doprinose motivaciji na promjenu i kako se na njih može utjecati tretmanom.

Praktičari bi trebali razmotriti dvije strategije:

1. Ne odbacivati klijente zbog toga što su eksternalizirano motivirani budući da bi osoba mogla biti uspješnom u tretmanu. (McMurrana, 2002). Tome nam svjedoči i već ranije spomenuta mogućnost da ta eksternalizirana motivacija prijeđe u internaliziranu.
2. Umjesto da se troši vrijeme na izvlačenje iskrene motivacije iz klijenta (internalizirane), profesionalci bi trebali iskoristiti priliku da pomognu prijestupnicima u preispitivanju prednosti i nedostataka promjene te ih informirati o tretmanima koji bi mogli imati utjecaja na razvoj želje za promjenom (McMurrana, 2002).

Kao jednu od, u literaturi najčešće spominjanih specifičnih skupina po pitanju motiviranosti za promjenu pa time i potencijalni tretman, Hart i Hare (1994; prema Marijašević, 2011) navode psihopate. Upravo za njih karakterističan je manjak motivacije i opće nerazumijevanje da postoji neki problem. Postavlja se pitanje na koji način utjecati na njihovu motivaciju kako bi se ikako (mnogi su stručnjaci pesimistični već na toj razini), ali i što uspješnije na njih moglo tretmanski djelovati. Općenito, u tretmanu je potrebno uzeti u obzir poremećaj, specifične prednosti i nedostatke te se usmjeriti na prednosti (snage) kako bi se razvila i održala motivacija za tretman. Kod psihopata konkretno prepoznate su najmanje četiri prednosti (snage), a to su: orijentacija prema statusu, potreba za novinama, dobre interpersonalne vještine i osjećaj kontrole. U odnosu na navedeno, terapeuti bi trebali postići i održavati jednak odnos moći, predstaviti im tretman kao nešto novo i uzbudljivo, izazovno za njih da bi se zadovoljila potreba za novinama. Nadalje, potrebno je koristiti i njihove

interpersonalne vještine (njihovo izražavanje, šarmantnost, uvjerljivost) u tretmanu te im naglašavati da su samostalni i odgovorni kako bi se postiglo da zadovolje svoj osjećaj za kontrolom. Tako da je čak i kod njih koji se gotovo pa uzimaju kao referentna točka amotivacije moguće djelovati, doduše uz puno truda i fleksibilnosti terapeuta.

Tretman može rezultirati promjenom ponašanja i kod osoba koje su (prividno) nemotivirane da dobrovoljno prihvate tretman i kod onih koji su ambivalentni što se tiče promjene. Navedena saznanja upućuju da motivacija na promjenu kao kriterij selekcije nije nužno suština za uspjeh u tretmanu. Prestanak korištenja motivacije na promjenu kao kriterija selekcije mogla bi biti povoljna na način da oni koji su (prividno) nemotivirani ne bi bili odbijeni. Osobe koje su u najvećem riziku za recidivizam su najčešće i najmanje motivirane za promjenu i samim time nisu prihvaćene u tretman, iako je navedeni tretman najuspješniji s navedenim osobama (Andrews, 1990; prema McMurrin, 2002). Sve to pokazatelj je važnosti motiviranja u svim fazama izdržavanja kazne, prije početka tretmana, u njegovom tijeku, ali i po završetku tretmana.

4.2.1. Uloga tretmanskog osoblja u kontekstu motivacije

Nositelji posebnih programa, odnosno oni koji ih provode su "terapeuti, koji programe provode uz posrednu suradnju drugih stručnih službenika tretmana te liječnika i psihijatra, a posredno su u provedbu uključeni i članovi Timova tretmanskih skupina; strukovni učitelji, odjelni pravosudni policajci, nastavnici i drugi" (pravosudje.gov.hr). Upravo oni su ti koji imaju najveću odgovornost u promjeni zatvorenika, ponajviše putem svoje procjene, tehnika i metoda da motiviraju zatvorenike.

Trotter (2006) naglašava izazovnost rada s nedobrovoljnim korisnicima, pogotovo u zatvorskom sustavu radi terapeutove dvojake uloge. On ne predstavlja samo osobu koja pomaže, vodi, brine već je i "osoba od zakona" to jest ostvaruje i legalnu funkciju što također ne pomaže pri opuštenosti i većoj spremnosti na rad kod prijestupnika (Maloić i Morić, 2008).

Prema Milleru (1985; prema McMurrana, 2002) ukoliko korisnik nema terapeutovo viđenje problema, ukoliko ne prihvaća dijagnozu i odbija ono što tretman nalaže: vjerojatno će biti viđen kao nemotiviran! Prijestupnik je smatran motiviranim ako ima perspektivu kao i profesionalac; dok u suprotnom:

1. ukoliko u potpunosti ne priznaje prijestup: negira ili umanjuje krivnju,
2. ukoliko ne iskazuju da je čin sramotan i da se želi suzdržati od činjenja: u najboljem slučaju je antisocijalan, a najgore psihopat,
3. ukoliko ne iskazuje da mu je potrebna pomoć: smatran je arogantnim ili da ima slabiju razinu uvida.

Navedeno nam samo potvrđuje važnost stručnosti terapeuta kao i predstavlja odgovornost koju njegovi postupci imaju, ali i povlači pitanje etičnosti.

Stoga Žižak (2010) ističe nužnost postupanja u skladu sa suvremenim postavkama intervencija. Navodi kako je ključno uvažavati perspektive samih korisnika, ali i fleksibilnosti i vještina rada s otporima korisnika te poticanje njegove motivacije od strane terapeuta.

Kada govorimo o problemu motiviranja zatvorenika, Mejovšek (2002) navodi: "Što se tiče obveznosti tretmana, kritike su opravdane. Zatvorenik se treba sam odlučiti hoće li sudjelovati u tretmanu ili ne. Tretman treba učiniti toliko zanimljivim i privlačnim da će svi zatvorenici htjeti u njemu sudjelovati. Tretman na koji je netko primoran, ne može dati dobre rezultate". Navedeno jako dobro sumira problematiku, ali i opet navodi na pitanje etičnosti to jest povlači

pitanje kršenja ljudskih prava zatvorenika koja su i tako često zanemarivana (Babić i sur., 2006).

Kada se pitamo je li nešto etično ili nije, ulazimo u područje filozofije koja je van domene ovog rada. No na tragu toga, Hrvatska udruga socijalnih pedagoga (HUSP) je 2005. godine izdala Etički kodeks socijalnih pedagoga koji služi kao “putokaz za djelovanje u smjeru temeljnih vrijednosnih odrednica socijalnopedagoške struke i zaštita od neetičnih i nezakonitih zahtjeva koje društvo, službe, institucije i sami korisnici mogu red njega postaviti”. Pitanje etičnosti motiviranja osobe koja je nemotivirana za rad na sebi nadilazi samu struku kao i nezakonite zahtjeve te ostaje na promišljanje i raspravu.

Još jedno pitanje neće do kraja biti odgovoreno, a to je pitanje je li uopće moguće motivirati nekoga na promjenu. Sama ideja promjene ponašanja to indirektno pretpostavlja, međutim u svakodnevnom životu očito je koliko je navedeno teško pa i vrhunski osposobljenim stručnjacima. Ono što se nastoji pokazati ovim radom je da se na indirektnijoj i suptilnijoj razini sigurno može utjecati na motivaciju.

5. Posebni programi u hrvatskom zatvorskom sustavu

Ustrojstvene jedinice Uprave za zatvorski sustav u Hrvatskoj čine kaznionice, zatvori, dva odgojna zavoda te Centar za dijagnostiku i Centar za izobrazbu (ZIKZ, NN 150/13). S obzirom na stupanj sigurnosti i ograničenje kretanja zatvorenika, kaznionice mogu biti zatvorenog, poluotvorenog ili otvorenog tipa, dok su zatvori zatvorenog tipa. U Hrvatskoj ima sedam odnosno sada osam³ kaznionica, a s obzirom na stupanj sigurnosti dvije su kaznionice zatvorenog tipa - u Lepoglavi i Glini, tri kaznionice poluotvorenog tipa, i to u Lipovici kraj Popovače, Turopolju i Požegi, jedna kaznionica otvorenog tipa u Valturi te Zatvorska bolnica. Zatvora je ukupno četrnaest (to jest od nedavno trinaest). U kaznionicama i zatvorima ustrojeni su odjeli za osiguranje, tretman i upravu (Mihoci, 2006). Odnosno, tretman je osiguran u svim tim institucijama.

Sve kaznionice imaju neke posebne programe, neki su aktivni i trenutno se provode, neki su već završili te će u nekom trenu započeti nova grupa. U zatvorima će to ovisiti i o veličini zatvora, specifičnostima zatvorenika kao i njihovoj kategorizaciji (jesu li u pritvoru, prekršajno kažnjeni ili zatvorski kažnjeni). Navedeno je spomenuto da se prikaže o kom opsegu institucija, a posljedično i posebnih programa tretmana govorimo. Taj opseg pokrivenosti gotovo svih penalnih ustanova još više upućuje na važnost sustavnog upravljanja posebnim programima, njihovog praćenja, evaluacije i konstantnog unaprjeđivanja.

Zanimljivo je da informacije o posebnim programima koji se aktualno provode, koliko dugo se već provode te pokazuju li uspješnost, nisu dostupne. Isto je i s povijesti i razvojem posebnih programa tretmana u hrvatskom zatvorskom sustavu, informacija u vidu stručne literature, službenih informacija na web stranici uprave za zatvorski sustav ili statističkih podataka, nema. Primjerice, Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda (Ministarstvo pravosuđa, 2014) pruža mnogo informacija o funkcioniranju zatvorskog sustava no ni ne spominje tretmansku djelatnost unutar istog. Isto vrijedi i za Priručnik za zatvorenike izdan od strane Uprave za zatvorski sustav (2014).

To čudi obzirom na česte komentare u javnosti (koja je iz neznanja često diskriminatorna i puna predrasuda prema zatvorenici) kako se previse ulaže u zatvorski sustav (a “za ljude je koji to ne zaslužuju”) i možda češći komentar kako “zatvorenici žive na račun poreznik obveznika”. Čini se nekako logično da ista ta, zatvoreničkoj populaciji nesklona javnost, ima

³ U Šibeniku je sada Kaznionica i zatvor u Šibeniku.

dostup informacijama kako bi znali na što se točno “troši njihov novac”, kao i što se čini za njihovu sigurnost.

Također, a što je možda i veći problem kada govorimo o netransparentnosti hrvatskog zatvorskog sustava, nema informacija koji je životni tijek jednog posebnog programa. Od napisanog teksta do dopuštenja da se provodi u okviru penalnih institucija velik je korak no on nigdje nije opisan, baš kao što nije navedeno tko su zapravo ti ključni ljudi koji će u konačnici odlučiti o “sudbini” jednog posebnog programa tretmana.

U nastavku slijedi predstavljanje posebnih programa tretmana u hrvatskom zatvorskom sustavu pri čemu će se dati naglasak na načinu ulaska u taj posebni program, odnosno je li motivacija selekcijski kriterij ili ne te specifične metode koje pojedini program koristi ili ne koristi za direktno ili indirektno pojačavanje motivacije zatvorenika sudionika u programu. Informacije su prikupljene iz priručnika za voditelje tretmana pojedinog programa i ostalih pratećih dokumenata. Predstavljeno je sedam programa i gotovo svi programi se trenutno provode dok za neke postoji sumnja da se ne provode već neko vrijeme no to nije potvrđeno obzirom na već spomenute teškoće dolaska do informacija.

Programi koji nisu predstavljeni su program za zatvorenike oboljele od PTSP-a obzirom da se program ne provodi (točnije to je ionako bila grupa za samopomoć, a ne posebni program), tretman ovisnika o alkoholu odnosno popularno zvan KLA (klub liječenih alkoholičara) koji možda funkcionira u nekim kaznenim tijelima no nema strukturirani program ni priručnik i ART (Agression Replacement Training, kod nas zvan Trening kontrole ljutnje), visokostrukturirani strani program koji se, prema saznanjima autorice, isto ne provodi već neko vrijeme. Također, u vrijeme pisanja ovog rada iščekuje se pokretanje posebnog programa tretmana koji će biti namijenjen zatvorenicima s problemskim kockanjem s time da je edukacija službenika – budućih terapeuta - već krenula s radom.

Prevenција recidivizma i kontrola impulzivnog ponašanja (PRIKIP)

Prevenција recidivizma i kontrola i kontrola impulzivnog ponašanja (u daljnjem tekstu PRIKIP) je posebni program tretmana za počinitelje kaznenih djela protiv spolne slobode (glava XVI., KZ, NN 61/15), spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta (glava XVII., KZ 61/15) i rodoskrvuća (glava XVIII., NN 61/15).

Ciljevi programa su smanjenje recidivizma kao i specifičnije motiviranje zatvorenika za rad na sebi, smanjenje impulzivnosti i kontrola seksualnog nagona. Program je baziran na psihoterapijskim i psihosocijalnim intervencijama kod kojih prevladava kognitivno – bihevioralna terapija i psihoedukacija. Autori programa su Lana Mužinić i Saša Morić.

Područja koje tretman pokriva su promjena stavova prema počinjenom kaznenom djelu, razvijanje empatije prema žrtvi, analiza lanca počinjenja djela te učenje prihvatljivog seksualnog ponašanja i kontrola impulzivnog i agresivnog ponašanja.

Traje deset mjeseci (četrdeset tjedana što ovu intervenciju po klasifikaciji čini dugotrajnom!) te se izvodi na tjednoj bazi u trajanju od šezdeset minuta uz vodstvo i podršku dva voditelja. Grupe su zatvorenog tipa što znači da jednom kad grupa se ne primaju novi članovi do kraja programa dok ne započne novi ciklus te uključuje osam do najviše dvanaest članova što je čini malom grupom. Navedeno je u terapeutskom procesu čini primjerenijom radi veće mogućnosti individualiziranog pristupa članovima grupe, ali i lakšeg stvaranja sigurnijeg okruženja za dijeljenje. To ujedno može doprinijeti utjecaju na motivaciju sudionika, veći je utjecaj grupe kao i voditelja u manjim skupinama.

Već proučavajući Priručnik za voditelje programa (Baranček, 2012), primjetno je kako je motivacija istaknuta kao jedan od ključnih elemenata. Tako se navodi da je motivacija populacije koja se uključuje u ovaj program rijetko intrinzična odnosno češće je motivirana pogodnostima u i/ili izvan zatvorskog sustava, očekivanim smanjenjem kazne, uvjetnim otpustom i drugo.

Također, pri opisu korištenih metoda u programu navodi se kako uspjeh tretmana ovisi i o motivaciji počinitelja za promjenom ponašanja (uz još neke navedene činitelje) te se motivacija dovodi u direktnu vezu s izvršavanjem ciljeva programa. Sve to upućuje da ovaj program (barem u teoriji) doista uvažava važnost i nužnost motivacije.

Možda najočitiiji primjer koji potkrijepljuje navedeno jest proces selekcije. Faza pripreme programa započinje selekcijom. Nakon prve selekcije tijekom koje se isključuju zatvorenici koji radi različitih sigurnosnih razloga ne mogu sudjelovati u programu (Mužinić i Morić, 2010, prema Baranček 2013), provode se motivacijski intervjui i vrši procjena rizičnosti za ponovno počinjenje seksualnog delikta te se temeljem toga formira grupa.

Ciljevi motivacijskog intervjua su 1) istaknuti/pojasniti uvjete i obveze pri izdržavanju zatvorske kazne, 2) objasniti smisao grupe i participiranja u takvom radu i 3) započeti proces suradnje i potaknuti motivaciju za promjenom (Baranček, 2012). Prvi motivacijski intervjui provode oba voditelja programa te se ističa njegova značajnost za daljni program, pogotovo radi „određivanja razine motivacije počinitelja u programu, želje za promjenom, razine otpora i generalno spremnosti na uključenje u tretman“ (autorica koristi koncepte motivacije na promjenu i spremnosti na uključivanje!). Ističe se i kako je bitno naglasiti pozitivne posljedice promjene uz fokus na načine prevladavanja prepreka. Tijekom programa uvažavaju se osnovni principi motivacijskog intervjuiranja.

Osim toga, navodi se kako su područja rada i razgovora tijekom intervjua informiranje, osobni problemi i nejasnoće te prikupljanje inicijalnih podataka o pojedincu pri čemu se još jednom ističe nužnost istraživanja razine motivacije za promjenom kao i vjeru u tu mogućnost te uporaba motivacijskih strategija za aktivaciju i održavanje mogućnosti promjene ponašanja. Također, pod kriterijima uspješnosti programa navedeno je kako se očekuje da je počinitelj „podigao razinu motivacije za promjenom neadekvatnih seksualnih obrazaca ponašanja“.

U vidu praćenja promjene ponašanja koristi se PRIKIP Upitnik (ulazni, izlazni, odgođeni) kojeg ispunjavaju voditelji na početku tretmana, na kraju i šest mjeseci nakon završenog programa kao i sami članovi grupe (uz praćenje recidiva nakon otpusta u suradnji s nekim drugim tijelima) (Baranček, 2013). Navedeni upitnik među ostalim uključuje i šest čestica motivacije za promjenu: 1) Svi imaju probleme, zašto onda razmišljati o tome, 2) Postoje neke stvari koje na sebi želim promijeniti, 3) Svi govore da imaju probleme ali ja svoje pokušavam doista riješiti, 4) Radije ću se nositi s svojim problemima nego da ih pokušam riješiti, 5) Vjerojatno nisam savršen, no mislim da se ne moram mijenjati i 6) Korisno je poraditi na nekim stvarima koje me muče. Neke od navedenih čestica preuzete su iz URICA – University of Rhode Island Change Assessment, DiClemente, C.C. & Hughes, S.O. (1990; prema Baranček, 2012).

Iz navedenog vidimo dobar primjer korištenja motivacije kao selekcijskog kriterija zatvorenika za posebni program kao i da je motivacija i njena važnost u potpunosti inkorporirana u sve elemente programa, od edukacije provoditelja, do mjerljivih upitnika pa sve do zatvorenika direktno.

Trening socijalnih vještina „Jačanje unutarnje snage - JUS –TSV“

Program „Jačanje unutarnje snage - JUS –TSV“ (u daljnjem tekstu samo TSV) trening je socijalnih vještina koji je u zatvorski sustav implemetiran relativno nedavno, a prvotno je bio namijenjen mladima u riziku. Njegove autorice su Valentina Kranželić i Ivana Jeđud Borić.

TSV se temelji na strukturiranom učenju te je psihoedukativan grupni program. Sastoji se od tri komponente: socijalne percepcije, socijalne kognicije i socijalnog ponašanja (Hollin, 2001., prema Kranželić i Jeđud Borić, 2016). Svakom radionicom usvaja se pojedina socijalna vještina te se uvijek prati slijed uvoda, učenje o sastavnicama vještine, njeno vježbanje pa sažimanje te samostalna uporaba. Cilj svake radionice jest usvojiti znanje i steći uvjete za samostalnu uporabu vještine.

Zatvorenici kojima je program namijenjen su oni koji imaju još najmanje pet mjeseci do isteka kazne, koji su u mogućnosti pratiti program temeljem svojim kognitivno emocionalnih sposobnosti, oni bez izrazitih intelektualnih teškoća i težih oblika psihopatologije, kod kojih je zamijećeno da ne znaju odgovarajuće reagirati u određenim situacijama, ne koriste adekvatnu socijalnu vještinu kada je to potrebno, socijalno prikladno ponašanje potiskuju socijalno neprikladnim ponašanjem i oni koji poznaju socijalne vještine, ali su motivirani za učenje, rad na sebi i promjenu ponašanja.

Navedeno su jedini kriteriji ulaska u ovaj program čime možemo zaključiti kako motivacija kao selekcijski kriterij nije nužna. To jest, samo tretmansko osoblje predlaže zatvorenike za ovaj program pri čemu će prednost imati oni motiviraniji no to nije nužno za uključenje.

Kroz cijeli program nema sustavnog praćenja motivacije članova grupe (ali se konstantno prati usvojenost vještina) no određeni elementi programa mogu indirektno utjecati na motivaciju grupe kao i njenih pojedinih članova. Primjerice to je domaća zadaća koja je ključan dio programa (radi lakšeg prijenosa naučenog u stvaran život), a koja se u programu imenuje MUS, odnosno mjerenje unutarnje snage. Premda zvuči nevažno, imajući na umu da su ljudi generalno skloni biti u otporu prema zadaćama, samo imenovanje koje nije tipično „domaća zadaća“ može indirektno utjecati na veću vjerojatnost da je sudionik programa napravi te time indirektno utjecati i na nečiju motivaciju (kada napravi mjerenje unutarnje snage bit će pohvaljen što doprinosi osjećaju ponosa te može biti jako dobra motivacijska tehnika!).

Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu

Program Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu namijenjen je počiniteljima kaznenih djela protiv sigurnosti u prometu. Točnije, ovaj program obavezan⁴ je za zatvorenike osuđene na kaznu zatvora zbog kaznenog djela ili zbog prekršaja iz prometa te za one koji su višestruko kažnjavani za prekršaje iz prometa ili su ranije osuđivani za kaznena djela iz prometa (Franjić i sur., 2015) no mogu se uključiti i svi oni koji su zainteresirani za to područje (motivacija!).

Ciljevi programa su prevencija recidivizma kaznenih djela iz područja prometnih delikata, specifičnije svladavanje prometnih propisa, stjecanje uvida u vlastito ponašanje i posljedice tog ponašanja, razvoj empatije prema žrtvi počinjenog djela te razvoj emocionalne kontrole i odgovornog ponašanja u prometu. Njegovi autori su Želimir Franjić, Andrijana Frljak i Smiljka Baranček.

Program se temelji na modelima i teorijama percepcije rizika, prihvaćanja rizika i rizičnog ponašanja koji se primjenjuju u prometnoj psihologiji, motivacijskim teorijama koje se primjenjuju na ponašanje vozača te suvremenim pristupima učenju sigurne vožnje.

Izvodi se jednom tjedno u trajanju od sat vremena u grupama otvorenog tipa. Program uključuje izvođenje devet radionica tematski podijeljenih u četiri tematske skupine. Grupe su nešto veće te najčešće broje petnaest do dvadeset članova. Četiri su područja koje program pokriva: učenje prometnih propisa, o posljedicama nesreća, uzočnosti i pojavnim oblicima nesreća te o prometnoj kulturi i psihologiji. Najčešće korištena tretmanska metoda jest grupna diskusija.

Prije početka provedbe programa provode se individualni motivacijski intervjui s potencijalnim kandidatima za uključenje u program. Autori ističu kako je primarni cilj intervjua, uz upoznavanje zatvorenika s programom, poticati na uključenje na program te postići što veći stupanj njihove suradnje.

Kako je opisano u Priručniku, motivacijski intervju odvija se kroz davanje upute zatvorenicima da je program zanimljiv, slikovit (pomisao da je ikoga to motiviralo na uključivanje djeluje kao nerealna tvrdnja!), da sadrži edukativno promidžbene filmove te da će se angažman zatvorenika vrednovati pri ukupnoj procjeni pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, kao i eventualnog rješavanja molbe za uvjeti otpust ili molbe za

⁴ Da ispravim autore, on tehnički nije obavezan obzirom da se u njega ne uključuje temeljem sigurnosne mjere izrečene u presude obzirom da takva ne postoji.

pomilovanje. Posljednje navedeno primjer je pokušaja utjecanja na eksternalnu motivaciju zatvorenika na uključivanje u program.

Nije loše ni spomenuti kako se u ovom programu koriste inovativni pristupi simulacije vožnje što može doprinijeti interesu odnosno motiviranosti sudionika programa.

Obzirom da je ovaj program nekim zatvorenicima obavezan, javlja se pitanje kako to u praksi funkcionira posebno imajući na umu kako je veća vjerojatnost kako su oni kojima je program obavezan nemotivirani ili barem manje motiviranih od zatvorenika koji se u program žele uključiti radi interesa što pretpostavlja da su u početku motivirani. Navedeno vjerojatno predstavlja izazov u provođenju.

Prevenција ovisničkog recidiva i trening osnaživanja

Prevenција ovisničkog recidiva treningom i osnaživanjem (u daljnjem tekstu PORTOs) strukturirani je program psihosocijalnog tretmana temeljen na kognitivno-bihevioralnom pristupu i prevenciji relapsa. Provodi se kroz 34 radionice⁵ koje su tematski podijeljene u pet faza na tjednoj bazi u trajanju od 90 minuta, u malim grupama od osam do deset zatvorenika ovisnika. Grupe su zatvorenog tipa (Barić i Jandrić Nišević, 2015).

PORTOs je namijenjen zatvorenicima ovisnicima o drogama, odnosno zatvorenici s drogom uzrokovanim poremećajima koji izdržavaju kaznu zatvora. Opći cilj programa je smanjenje ovisničkog recidiva i kriminalnog recidiva vezanog uz ovisnost. Specifični terapijski ciljevi kao i terapijski plan utvrđuju se individualno u pojedinačnom programu koji kreiraju voditelj(i) u suradnji s drugim članovima terapijskog tima (primjerice psihijatar, liječnik opće medicine itd.). Navedeno ukazuje na primjenu suvremenih postulata programiranja i planiranja u vidu participacije korisnika čime se zatvoreniku stvara osjećaj odgovornosti, ali i uključenosti u sam tretman (nije netko odredio za njega što će mijenjati, nego to on čini sam). Navedeno također može djelovati iznimno motivirajuće.

Pripremna faza započinje selekcijom sudionika kroz analizu dokumentacije, primjenu upitnika za procjenu rizičnosti i motivacijski intervju (radi detekcije stupnja spremnosti na promjenu). Dakle, slično kao i kod PRIKIP-a, u PORTOs-u se kandidati selektiraju radi motivacije. Tijekom programa uvažavaju se osnovni principi motivacijskom intervjuiranja.

Već na pripremnoj radionici pri pojašnjavanju pravila grupe, voditelj(i) ističu osnovne preduvjete rada u grupi među kojima je i „otvorenost i motivacija za sudjelovanjem – od članova grupe se ne traži da na sastancima govore ili otkrivaju intimne podatke o kojima ne žele govoriti no više će profitirati ukoliko su spremni sudjelovati, biti otvoreni i pričati o sebi“ (Barić i Jandrić Nišević, 2015). Navedeno je važno za spomenuti jer samo po sebi može djelovati motivirajuće (zatvorenici se ponekad ne žele uključiti u programe tretmana jer očekuju da će morati puno pričati i dijeliti).

⁵ Program se u takvom obliku izvodi samo u Kaznionici u Lepoglavi obzirom na to da tamo kaznu izdržavaju zatvorenici s dugotrajnim kaznama zatvora. U ostalim penalnim institucijama program se provodi u skraćenom obliku, u trajanju od 17 radionica.

Nadalje, u drugoj fazi programa pod imenom Faza edukacije, introspekcije i poticanja na promjenu prolaze se razvojni stupnjevi ovisnosti i kotač promjene s ciljem razvijanja uvida u vlastitu poziciju u procesu promjene, osvještavanje mogućnosti promjene i motiviranje na promjenu.

Osnovni program tretmana zatvorenika s alkoholom uzrokovanim poremećajima

Ovaj program izvodi se jednom tjedno kroz sedamnaest tjedana u trajanju od šezdeset do devedeset minuta u manjom skupini od osam do dvanaest članova grupe. Aktivnosti pokrivaju edukaciju o alkoholu i problemima koje prouzrokuje, analizu uloge alkohola u životima pojedinaca i krug promjene.

Opći ciljevi ovog programa su prevencija poremećaja uzrokovanih alkoholizmom, prevencija recidiva, održavanje apstinencije, poboljšanje kvalitete života zatvorenika te motiviranje zatvorenika za odabir zdravih stilova življenja. Kao što je očito, motivacije se spominje već u ciljevima programa no postavlja se pitanje koji su to zdravi stilovi življenja i što se događa ako voditelj programa i zatvorenik imaju različitu percepciju istih.

Ovaj program namijenjen je punoljetnim zatvorenicima koji do isteka kazne imaju još najmanje četiti mjeseca, koji posjeduju kognitivne i emocionalne kapacitete za rad u grupi, koji su pismeni i bez intelektualnih deficita i težih oblika psihopatologije. On je obavezan za one kod kojih je alkohol prisutan kao kriminogeni faktor, kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog liječenja od alkohola te onima kojima je utvrđena ovisnot o alkoholu ili kod kojih je prisutna zlouporaba alkohola. Ovaj je program zamišljen kao osnovni, a preporuka je da se nakon njega zatvorenik uključi u neki drugi vid tretmana koji se bavi problemom pretjerane konzumacije alkohola poput terapijske zajednice ili kluba liječenih alkoholičara (Pavešić Herkov i Baranček, 2015).

Po pitanju motivacije bitno je za spomenuti da je posljedica odbijanja uključivanja u program niža ocjena uspješnosti provođenja pojedinačnog programa izvršenja kazne zatvora (PPIKZ). Dok znanje da će po završetku programa vjerojatnije dobiti višu ocjenu u PPIKZ može pozitivno utjecati na nečiju motivaciju, ovdje je slučaj obrnut te vjerojatno to neće biti slučaj. No, to opet proizlazi iz njegove obveznosti koja, kao što je već spomenuto ranije, sa sobom nosi još veći problem motiviranja.

Također, i ovaj program uključuje individualni motivacijski intervju s ciljem utvrđivanja stupnja zatvorenikove motivacije na uključivanje i njegova osviještenost potrebe za promjenom.

Zatvorenik kao roditelj

Ovaj program koji je nastao kao odgovor na, radi nedostataka resursa ukinuti program Odgovorno roditeljstvo, baziran je na idejama o odgovornom roditeljstvu obiteljskog psihoterapeuta J. Juula, a to su odgovornost za dobrobit i razvoj djeteta, za kvalitetu odnosa s djetetom te vlastitu dobrobit i razvoj kao roditelja.

U samom Priručniku (Frljak i sur., 2013) navedeno je sedamnaest ciljeva programa, stoga ćemo izdvojiti samo jedan (koji gotovo pa pokriva većinu) – promicati roditeljske odgovornosti sukladno Konvenciji o pravima djeteta (kao ključnog dokumenta iz područja prava djece).

Najčešće korištena metoda rada je grupni rad koji se provodi kroz četrnaest radionica kroz pet tematskih cjelina tijekom perioda od tri ili četiri mjeseca, jednom tjedno po šezdeset ili devedeset minuta. Grupa je prilično heterogena, a isključeni su oni koji su počinila kazneno djelo spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta (radi očitih razloga).

I u ovom se programu tijekom pripremne faze provode individualni motivacijski intervjui s ciljem upoznavanja s fazom motivacije na promjenu članova. Program je dobrovoljan je i kao jedan od kriterija za ulazak je motivacija na učenje i promjenu ponašanja.

Na početku i na kraju programa sudionici programa ispunjavaju inicijalni i finalni Upitnik roditeljskih kompetencija pri čemu je jedna od kategorija i motivacija za učenjem kako biti uspješniji roditelj te obuhvaća šest čestica.

Radi dobrovoljnosti programa, ali i same teme programa koja, za razliku od većine programa koji se bave nekim problemima (koji, ne zaboravimo, ne mora uopće biti percipiran kao takav od strane zatvorenika!) – izuzev TSV-a (no nekako je malo vjerojatno da će zatvorenici sami prepoznati i uvidjeti manjak vlastitih socijalnih vještina) – ovaj program ima najveće mogućnosti uključiti najmotiviranije zatvorenike.

Tretman zatvorenika počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja NAS

Tretman zatvorenika počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja (u daljnjem tekstu NAS) najnoviji je program koji ulazi u hrvatski zatvorski sustav. Zasada se sastoji od šesnaest radionica koje uključuju područja poput lanca ljutnje, treninga asertivnosti te plan prevencije recidiva nasilničkog ponašanja.

Namijenjen je zatvorenicima koji su se u jednom ili više navrata nasilno ponašali, koji su pismeni, sa srednjim i visokim rizikom od ponovnog počinjenja nasilnog kaznenog djela, s još najmanje pet mjeseci (kod provedbe u zatvorima) ili sedam mjeseci (kaznionice) do isteka kazne, s izrečenom sigurnosnom mjerom obveznog psihosocijalnog tretmana iz čl. 70 KZ (NN 61/15) ili ako nema izrečenu sigurnosnu mjeru, a počinitelj je nasilnog kaznenog djela, koji akutno ne manifestiraju simptome apstinencijske krize ili sustezanja uslijed ovisnosti o psihoaktivnim tvarima, ne izražavaju simptome produktivne psihopatologije koji bi ga ometali ili mu onemogućili sudjelovanje u programu, čije intelektualne sposobnosti ne izlaze iz širih granica prosječnosti.

Također, očekuje se kako će zatvorenici iskazivati barem minimalni samouvid i kritičnost prema svojem nasilnom ponašanju i barem minimalnu motivaciju za sudjelovanjem u programu i postizanjem osobne promjene te posjeduju osobne kapacitete i adekvatna obilježja ličnosti i funkcioniranja koja će mu omogućiti postizanje ciljane promjene ponašanja.

Prikladnost zatvorenika za uključenje procjenjuju isključivo provoditelji tretmana, i to pregledom dokumentacije zatvorenika te provođenjem jednog do dva motivacijska razgovora s potencijalnim polaznicima programa.

U Priručniku za provođenje programa (Baranček, 2017) se navodi kako su ciljevi motivacijskog razgovora „procijeniti odgovara li zatvorenik utvrđenim kriterijima te je li u dostatnoj mjeri motiviran za uključenje u tretman, a nužno je procijeniti i prirodu iskazane motivacije, s obzirom na penalni kontekst i potencijalnu percipiranu sekundarnu dobit te informirati zatvorenika, jasno i nedvojbeno, o specifičnostima programa i njegovoj krajnjoj svrsi te o njegovim (zatvorenikovim) obvezama i odgovornostima tijekom trajanja programa.“

U ovom programu također je zamišljeno uključivati zatvorenike kriterijem motivacije slično kao i u PORTOs-u i PRIKIP-u.

Također, ističe se kako je „nužno donijeti adekvatnu procjenu motivacije zatvorenika, koja treba biti intrinzična, a ne temeljena na subjektivnom dojmu zatvorenika o ostvarenju eventualnih pogodnosti ili drugih oblika sekundarne dobiti tijekom izdržavanja zatvorske kazne“. Navedeno djeluje pomalo neostvarimo u zatvorskom sustavu koji nije baš poznat po intrinzično motiviranim zatvorenicima za promjenu.

Zaključak

Prisjetimo li se ciljeva s početka rada, mogli bismo reći kako su svi ostvareni. Prikazana je važnost motivacije u posebnim programima, neka bazična znanja iz područja motivacije i posebnih programa, kao i njena primjena u praksi.

Primjećuje se kako u praksi većina hrvatskih posebnih programa tretmana doista koristi motivaciju kao kriterij selekcije u tretman (ili bar kao jedan od kriterija). To stavlja dovoljnu težinu na potrebu za daljnjim stručnim proučavanjem motivacije u tretmanu u vidu promišljanja (i ne samo promišljanja, nego i djelovanja!) o alternativnim načinima selekcije ili barem osmišljavanja načina za uključivanjem onih koje će ovakva selekcija zaobići – nemotiviranih.

Također vrijedi pravilo da pri visokostrukturiranim posebnim programima hrvatskog zatvorskog sustava motivacija uzima kao kriterij selekcije i to najčešće kroz motivacijski razgovor u pripreмноj fazi programa, dok ista kod manje strukturiranih programa nije preduvjet, ali se daljnjim radom nastoji povećati.

Daljnja istraživanja trebala bi se usmjeriti na dublja i specifičnija istraživanja motivacije poput primjerice istraživanja razlike u motivaciji na promjenu kod muškaraca i žena ili kod različitih vrsta tretmana, zatim o čemu sve ona u tretmanu ovisi i na koji način i drugo. To se posebno odnosi na Hrvatsku i susjedne zemlje gdje sličnih istraživanja uopće nema. Gledamo li vrste provedenih istraživanja, možda nije loše usmjeriti istraživanja na kvalitativnu metodologiju obzirom da je ona primjerenija za unutarnje procese, kakve je i motivacija.

Nadalje, trebao bi se razviti konsenzus u definiranju motivacije na promjenu to jest u korištenju sličnih koncepata među istraživačima i praktičarima radi jednostavnijeg praćenja područja motivacije.

Osim toga, trebala bi se razviti valjana mjerenja motivacija na promjenu. Isto tako, trebale bi biti osmišljene i evaluirane metode ili čak intervencije specifično usmjerene na povećanje motivacije na promjenu.

Za kraj, spomenut ćemo još samo kako bi Edukacijsko rehabilitacijski fakultet kao vodeća institucija i nositelj teorijskog i istraživačkog aspekta penološko kriminološkog područja u budućnosti mogao puno pridonijeti području motivacije u posebnim programima, ali i zatvorskom sustavu u cjelini prvenstveno razvijajući instrumente i metode procjene motivacije, što trenutno najviše nedostaje za bolje praktično djelovanje.

Literatura:

1. Andrews, D.A., Bonta, J., Wormith, J.S. (2011): "The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention?". *Criminal Justice and Behavior*. 38(7): 735–755.
2. Aronson, E., Wilson, T.D., Akre, R.M. (2005): *Socijalna psihologija*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
3. Babić, V., Josipović, M., Tomašević, G. (2006): Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. 13(2) 685-743.
4. Baranček, S. (2012): *PRIKIP - Priručnik za voditelje programa*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
5. Baranček, S. (2013): *PRIKIP - Priručnik za edukaciju službenika*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
6. Baranček, S. (2012): *PRIKIP – Priručnik za provođenje programa*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
7. Baranček, S. (2017): *NAS - Priručnik za provođenje programa*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
8. Barić, M., Jandrić Nišević A., (2015): *PORTOs – Priručnik za provedbu programa u kaznenim tijelima*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
9. Beck, R.C. (2003): *Motivacija – teorija i načela*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
10. Bouillet, D. (2010): Kontinuum intervencija prema djeci i mladima rizičnog ponašanja u Francuskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*. 18(1) 99-113.
11. Deci, E.L, Ryan, R.M. (1985): *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York. Plenum Press.
12. Deci, E.L, Ryan, R.M. (2000): The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*. 11(4) 227-268.
13. De Leon, G., Melnick, G., Thomas, G., Kressel, D., Wexler, H.K. (2009): Motivation for Treatment in a Prison – Based Therapeutical Community. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*. 26(1) 33-46.
14. Drenkhahn, K. (2009): *Long Term Imprisonment and Human Rights. Findings of an International Study*. Universität Greifswald. Lehrstuhl für Kriminologie.
15. Franjić, Ž., Frljak, A., Baranček, S, (2015): *Priručnik za provoditelje preventivnog programa u kaznenim tijelima*. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.

16. Frljak, A., Pavešić Herkov, Đ., Baranček S. (2013): Zatvorenik kao roditelj – Priručnik za provođenje programa. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
17. Etički kodeks socijalnih pedagoga. Hrvatska udruga socijalnih pedagoga 2005.
18. Hrvatski jezični portal. Preuzeto s www.hzjp.znanje.hr
19. Kazneni zakon. Narodne novine 61/15
20. Kranželić, V., Jeđud Borić, I. (2016): Jačanje unutarnje snage – JUS-TSV – Priručnik za provoditelje. Edukacijsko rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
21. Maloić, S., Morić, S. (2008): Skupni rad sa zatvorenicima i maloljetnicima u zatvorskom sustavu. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.
22. Marijašević, A. (2011): Motiviranje osuđenika na promjenu - problemi, izazovi, mogućnosti. Diplomski rad. Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
23. Mejovšek, M. (2002): Uvod u penološku psihologiju. Jastrebarsko. Naklada Slap.
24. McMurrin, M. (2002): Motivation to change: selection criterion or treatment need? Motivating offenders to change: a guide to enhancing engagement in therapy. John Wiley & Sons. Chichester.
25. Mihoci, M. (2006): Sigurnost kaznionica i zatvora. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu. 13(2) 879-905.
26. Miller, W.R; Rollnick, S. (2002): Motivacijsko intervjuiranje: Priprema ljudi za promjenu. Naklada Slap. Zagreb.
27. Ministarstvo pravosuđa (2014): Priručnik za zatvorenike. Uprava za zatvorski sustav.
28. Ministarstvo pravosuđa. Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2015.godinu.
29. Nastavni plan i program studija socijalna pedagogija. Edukacijsko rehabilitacijski fakultet. www.erf.unizg.hr
30. Novak, T. (2017): Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije. Diplomski rad. Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
31. Pavešić Herkov, Đ., Baranček, S. (2015): Osnovni program tretmana zatvorenika s alkoholom uzrokovanim poremećajem. Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav.

32. Ratkajec Gašević, G. (2013): Spremnost mladih osoba na promjenu tijekom posebne obveze uključivanja u individualni ili grupni psihosocijalni tretman u savjetovaštu za mlade. Doktorska disertacija. Pravni fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
33. Ryan, R.M, Deci, E.L. (2000): Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Psychologist*. 55(1) 68-78.
34. Šućur, Z. i Žakman Ban, V. (2005): Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*. Zagreb. 6(80) 1055-1079.
35. Terry, K.J., Michell, E.W. (2001): Motivation and Sex Offender Treatment Efficacy: Leading a Horse to Water and Making It Drink? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 45(6) 663-672.
36. Tretman. Ministarstvo pravosuđa. www.pravosudje.gov.hr
37. Trotter, C. (2006): *Working with Unvoluntary Clients: A Guide to Practise*. Sage publications Ltd. London.
38. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. *Narodne novine* 150/13
39. Žižak, A. (2010): *Teorijske osnove intervencija-socijalno pedagoška perspektiva*. Sveučilište u Zagrebu. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Zagreb.